

Filozofski život

4. Lošinjski dani bioetike i **1. Bioetički forum za jugoistočnu** **Europu**

Na tragu širega shvaćanja bioetike – koje proširuje problemsko i metodološko polje bioetike, nasuprot sužavanju bioetike bilo na novu verziju tradicionalne (bio)medicinske etike ili na sub-disciplinu filozofijske etike – nastao je koncept *integrativne bioetike*, ideje koja se oblikovala i zaživjela na dvjema međunarodnim bioetičkim manifestacijama koje se svake godine održavaju u Malom Lošinj. Radi se o *Lošinjskim danima bioetike* i *Bioetičkom forumu za jugoistočnu Europu*. *Lošinjski dani bioetike*, koji su 2005. održani po četvrti put, te *Bioetički forum za jugoistočnu Europu*, koji je ovoga ljeta, u nastavku na *Lošinjske dane bioetike*, održan prvi puta, svakako predstavljaju rezultat brzog i uspješnog razvoja bioetičke rasprave i institucionalizacije u Hrvatskoj, koja pak nije ostala ograničena na nacionalnu razinu, nego je od samih početaka bila dijelom europskih i svjetskih bioetičkih gibanja. Opća zadaća umrežavanja hrvatskih bioetičara s onima iz Europe i svijeta, na kojoj organizatori *Lošinjskih dana bioetike* – Hrvatsko filozofsko društvo, Hrvatsko bioetičko društvo i Grad Mali Lošinj – rade već nekoliko godina, od ove je godine, kroz *Bioetički forum*, specificirana u smislu umrežavanja bioetičara iz jugoistočne Europe, dakako, u priključku na bioetičku raspravu na europskoj razini. *Bioetički forum*, koji zajednički organiziraju dosadašnji organizatori *Lošinjskih dana* i grupa znanstvenika s Ruhorskog sveučilišta u Bochumu, tako predstavlja cjelinu s prvom i starijom manifestacijom. Namjera je organizatora da povezivanjem ovih skupova proizvedu sinergijski učinak i potenciraju njihove rezultate, te da takvo objedinjavanje bioetičkih događanja u formalnom pogledu poprimi oblik svojevrzne ljetne škole.

Unutar *4. Lošinjskih dana bioetike*, održanih od 13. do 15. lipnja 2005., središnje je mjesto, kao i svake godine, imao međunarodni sim-

pozij »Bioetika i nova epoha«. Osnovna zamisao simpozija »Bioetika i nova epoha«, čija tema ostaje nepromijenjena svake godine, jest da – koristeći intelektualnu poticajnost bioetičkog pristupa – uspostavi interdisciplinarni i pluriperspektivni dijalog o temeljnim problemima suvremene civilizacije. Posebna je ambicija skupa, koja se u određenom broju izlaganja svake godine i ostvaruje, da uspostavi relaciju bioetike i filozofije povijesti, te tako proširi pluriperspektivnu otvorenost bioetičkog problemskog područja. Dakako, uz rasprave o odnosu bioetike i znanosti, tj. o bioetičkom statusu znanosti i znanstvenom statusu bioetike, na skupu do izražaja dolazi najširi spektar bioetičkih tema. Tako su ove godine, u sedamdesetak referata (razvrstanih i grupiranih po tematskom i jezičnom principu u tri sekcije, uz obvezna plenarna predavanja), te u diskusijama u kojima je sudjelovalo sveukupno stotinjak ljudi, razmatrana načelna pitanja o definiranju, utemeljenju i istraživanju bioetike, problematika kliničke prakse, genetičkih istraživanja i prava pacijenata, pitanja moralnog statusa životinja i životinjskih prava, kao i globalno-ekološki problemi i konkretni problemi u zaštiti okoliša. Raznolikost tema – koje ovdje, naravno, ne možemo sve navesti – bila je potencirana i raznolikošću pristupa, jer su sudionici došli iz različitih struka, kako društveno-humanističkih tako i prirodnoznanstvenih i tehničkih. Ne treba zanemariti ni geografsku i kulturnu raznolikost: osim sudionika iz Hrvatske i jugoistočne Europe (Slovenije, Bosne i Hercegovine, Srbije i Crne Gore, Makedonije, Albanije, Bugarske, Rumunjske), na skupu su sudjelovali i znanstvenici iz drugih europskih zemalja (Austrije, Italije, Njemačke, Velike Britanije, Švicarske), te iz Sjedinjenih Američkih Država, Japana i Irana.

Ugodna novost ovogodišnjih *Lošinjskih dana* bila je studentska bioetička radionica pod nazivom »Je li moguća dosljedna etika života? Pobačaj eutanazija, rat«, koja je svoje mjesto našla u okviru simpozija »Bioetika i nova epoha«. Tema ove radionice, svojevrsnog »simpozija u simpoziju«, kojeg su organizirali stu-

denti filozofije s Filozofskog fakulteta u Zagrebu, izabrana je zato što provocira i na promišljanje samoga utemeljenja bioetike, kao etike života, i na promišljanje pojedinih bioetičkih problema. Naime, oblikovanje jedne koherentne i konzistentne etike života, kao etike dosljednog poštovanja i nepovređivanja individualnog, prvenstveno ljudskog života, samo se na prvi pogled ne čini problematičnim. Primjeri istaknuti u podnaslovu teme ciljali su upravo na to: pokušaj utemeljenja dosljedne etike života čini se ostvarivim ako uzmemo kao primjer problematiku pobačaja i eutanazije. No, ako uključimo problematiku usmrćivanja drugih osoba u samoobrani, u ratu ili u drugim sličnim situacijama, dosljednost etike života suočava se s novim i velikim izazovima, a proširenje pitanja na ne-ljudska živa bića problem bi učinilo još složenijim. Osim toga, jedna dosljedna etika života ne mora nužno biti izgrađena na pretpostavci »svetosti života«, apsolutne nedodirljivosti ili nepovredivosti života, nego može značiti i općenito dosljednost u odnošenju spram života, tj. dosljedno izvođenje zaključaka iz prethodno utvrđenih i čvrstih načela. Nakon uvodnih izlaganja, koja su ocrtala naslovnu problematiku, uslijedila je duga ali koncentrirana diskusija, u kojoj su nazočni studenti, no i drugi sudionici *Lošinjskih dana bioetike*, artikularali i pretresli istaknuta pitanja na vrlo visokoj razini. Ovogodišnja studentska radionica bila je svojevrsni pilot-projekt, no, već od sljedeće godine u ovaj bi se projekt trebao uključiti veći broj studenata, i to ne samo sa zagrebačkog Filozofskog fakulteta i sa Sveučilišta u Zagrebu nego i s drugih sveučilišta u Hrvatskoj i inozemstvu, čime bi *Lošinjski dani bioetike* postali i ljetna škola bioetike, svojevrsni »bioetički inkubator« koji bi njegovao bioetičku raspravu među onim studentima koji se bioetikom već bave, te poticao interes za bioetičke teme kod drugih studenata.

Posljednjeg dana *Lošinjskih dana bioetike* održan je okrugli stol na temu »Bioetički aspekti medicinski potpomognute oplodnje«, što je bilo u skladu s programskim načelom *Lošinjskih dana*, da se svake godine upriliči rasprava o jednoj bioetički relevantnoj i društveno-politički aktualnoj temi. Na početku okruglog stola održano je nekoliko uvodnih izlaganja, kako o biologijskim i medicinskim tako i o etičkim i političkim aspektima naslovne problematike. Uvodna izlaganja i živa, nerijetko i polemična diskusija liječnika, biologa, filozofa, teologa i pravnika, potvrdili su da je medicinski potpomognuta oplodnja ne samo važna i aktualna nego i prijeporna te-

ma. No, usprkos različitosti iznesenih stavova, okrugli stol može se smatrati uspješnim, jer su, kao prvo, na jednome mjestu izloženi i suočeni različiti pristupi ovoj problematici, a kao drugo, svi su oni posredovani u jedinstvenome bioetičkom vidiku, bez obzira na međusobna, čak i načelna razilaženja. U tom smislu, svi su se sudionici okruglog stola složili da je polivalentni bioetički pristup preduvjet kako široke javne rasprave o medicinski potpomognutoj oplodnji tako i njezine pravne regulacije.

Činjenica da su *Lošinjski dani bioetike* ne samo znanstvena nego i kulturna manifestacija, potvrđena je nizom kulturnih događanja kojima je ovogodišnji skup bio popraćen, a radilo se o jednom koncertu ozbiljne muzike, promocijama recentnih bioetičkih izdanja iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine, te otvorenju jedne izložbe. Pritom valja posebno istaknuti ovo posljednje. Naime, u organizaciji *Lošinjskih dana bioetike* i *Bioetičkog foruma za jugoistočnu Europu*, u Velom Lošnju upriličena je izložba fotografija iz sarajevskog časopisa *FONDEKO svijet*, pod nazivom »Prirodi treba čovjek«. Izložba je koncipirana i ostvarena u sklopu *1. Bioetičkog foruma* (iako je bila otvorena već u vrijeme održavanja *4. Lošinjskih dana*), i to kao sastavni dio prezentacije *FONDEKO*-a, jedinstvenog ekološkog projekta koji duže od desetljeća djeluje u Bosni i Hercegovini i koji na intelektualno produbljen način i upravo bioetičkim pristupom osmišljava odnos čovjeka i prirode. Ova je izložba zamišljena i ostvarena kao dio nastojanja da se svake godine u sklopu lošinjskih bioetičkih skupova predstavi određeni bioetički projekt, institucija ili fenomen, prvenstveno iz područja jugoistočne Europe.

U nastavku na *4. Lošinjske dane bioetike*, od 16. do 18. lipnja 2005. održan je *1. Bioetički forum za jugoistočnu Europu*. Ova je konferencija proizašla iz međunarodne konferencije *Bioetika u južnoj i jugoistočnoj Europi*, koja je održana 2004. na Interuniverzitetskom centru u Dubrovniku. Ta je pak konferencija nastala kao plod suradnje dva bioetička projekta, a organizirali su je voditelji tih projekata – Walter Schweidler i Thomas Sören Hoffmann s Ruhrskog sveučilišta u Bochumu, te Ante Čović sa Sveučilišta u Zagrebu, koji su ujedno i voditelji *Bioetičkog foruma*.

Cilj organizatora definiran je kao uspostavljanje bioetičkog dijaloga i suradnje u bioetičkim istraživanjima na području jugoistočne Europe, te istodobno uspostavljanje zajedničkog okvira bioetičke rasprave za zemlje južne i središnje Europe, kao i Europe u cjelini.

Uspjeh prve, dubrovačke konferencije bio je poticaj osmišljavanju dugoročnog projekta stvaranja institucionalnog okvira za uspostavljanje i sustavno razvijanje bioetičke suradnje na ovom problemskom i geografskom području. Riječ je o projektu stvaranja Centra za europsku suradnju u području bioetike s posebnim težištem na jugoistočnoj Europi. U takvom konceptu bioetika u jugoistočnoj Europi predstavlja predmet istraživanja i težište rasprave, dok je europska bioetika zadana kao duhovni horizont (ideja »eupeiziranja« bioetike), koji dakako ostaje otvorenim za sve izvan europske perspektive. Ne ulazeći u problem geopolitičkog definiranja jugoistočne Europe, ta bi regija u bioetičkom smislu trebala obuhvatiti sljedećih deset zemalja: Albanija, Bugarska, Bosna i Hercegovina, Grčka, Hrvatska, Makedonija, Moldavija, Rumunjska, Srbija i Crna Gora te Slovenija. U krug zemalja koje bi tvorile širi okvir rasprave i područje razvijanja suradnje, trebale bi također ući: Italija, Njemačka, Austrija, Mađarska, te eventualno Češka i Slovačka. Opći projekt Centra za europsku suradnju u području bioetike sastoji se od četiri posebna projekta: projekta stalne manifestacije, projekta istraživačke mreže, projekta Referalnog centra za bioetiku i projekta obrazovnog centra. *Bioetički forum za jugoistočnu Europu* predstavlja, dakle, prvu fazu u realizaciji jednog kudikamo opsežnijeg projekta.

Kao što je zacrtano i u programskim smjernicama, ovogodišnji *Bioetički forum* u prvom je redu prezentirao radove bioetičara iz jugoistočne Europe, posebno postkomunističkih zemalja (Slovenija, Bosna i Hercegovina, Rumunjska, Bugarska, Srbija i Crna Gora, Makedonija, Albanija). U tim su radovima u velikoj mjeri reflektirane posebnosti situacije u pojedinim zemljama i u regiji, no oni se također nastavljaju na konstitucionalnu i internacionalnu bioetičku debatu. *1. Bioetički forum* na taj je način ostvario svoju primarnu zadaću, a ta je unapređivanje kontakata između najvažnijih predstavnika bioetike u navedenim zemljama, te uspostavljanje stručne i dijaloške relacije prema srednjoeuropskim zemljama, te zemljama u regiji koje su već članice Europske Unije. No, niti sastav sudionika niti rasprave nisu ostale ograničene na regiju. Na skupu je, naime, sudjelovalo četrdesetak znanstvenika iz dvanaest zemalja, i to ne samo jugoistočnoeuropskih nego i iz Njemačke, Austrije i Italije. Njihova su izlaganja i rasprave bili koncentrirani, s jedne strane, na temeljna pitanja bioetike s posebnim obzirom na europsku bioetičku debatu, dok se, s druge strane, raspravljalo o konkretnim

temama i njihovu specifičnom kontekstu u pojedinim zemljama. Posebna pozornost, u prvome dijelu skupa, bila je posvećena onim pitanjima što nastaju u trokutu priroda–kultura–znanost, kao i onima koja se odnose na bioetičku problematiku u obrazovnom i društveno-političkom kontekstu, dok je u drugome dijelu skupa – posebno u okviru okruglog stola »Pojam, metodologija i šanse institucionalizacije bioetike« – naglasak bio stavljen na poticanje, sistematiziranje i koordiniranje sve življe bioetičke rasprave u ovoj regiji, te na europskoj razini. Rasprave u obje tematske cjeline bile su vođene pod vidom programatske ideje *integrativne bioetike*, otvorenog, ali metodološki utvrđenog objedinjavanja najšireg spektra bioetičkih tema i pristupa.

Hrvoje Jurić

14. Dani Frane Petrića

Znanstveno-kulturna manifestacija *Dani Frane Petrića*, koju već četrnaest godina s radom u gradu Cresu organizira Hrvatsko filozofsko društvo, ove se godine održala od 26. do 30. rujna, pod pokroviteljstvom Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa te Ministarstva kulture. Skup se, već tradicionalno, sastoji od dvaju komponenata: simpozija o stalnoj temi »Petrić i renesansne filozofske tradicije« te simpozija o glavnoj temi, a to je ove godine bila »Teorija relativnosti i filozofija: povodom 100. obljetnice Einsteinove Specijalne teorije relativnosti«. Time se i Hrvatska uvrstila u krug zemalja koje obilježavaju ovu obljetnicu, i to manifestacijom najvišeg znanstvenog i kulturnog ranga. *Dani* su organizacijski bili podijeljeni tako da se od 26. do 28. rujna održavao dio posvećen Einsteinu, a 29. i 30. rujna dio orijentiran uglavnom na Petrićevo stvaralaštvo.

Imajući na umu širok spektar Einsteinovih interesa, simpozij nije bio striktno orijentiran na filozofsku ili fizikalnu tematiku, već su izlaganja predavača, pridošlih iz jedanaest zemalja s četiri kontinenta, pokrivala širok spektar područja: od umjetnosti, književne teorije, historiografskih prikaza, prezentacija recepcija Einsteinovih uvida u raznim geografskim i kulturnim područjima do, naravno, strogo strukovnih radova iz područja fizike i filozofije. Zbog nepredviđenih i neodgodivih obveza, u zadnjem su trenutku sudjelo-

vanje na simpoziju otkazala dvojica iznimno važnih predavača, Joao Magueijo i Michel Paty, no sudionici skupa bili su u skraćenom obliku upoznati s njihovim pripremljenim izlaganjima.

Skup je bio obogaćen i kulturnim događanjima, ne čvrsto vezanim uz sam program. Tako je već po dolasku, u nedjelju 25. rujna, nakon dobrodošlice, slijedila projekcija znanstvenih filmova *Einsteinov san i nasljedje* i *Sve je to relativno, profesore Poincaré*, te knjige *Kozmički svijet Nikole Šopa. Život i rad metafizičkog pjesnika* – talijanske autorice Fedore Ferluga-Petronio. Večer je okončana plesnom izvedbom *Svjetlosnog čunja*, nadahnutom konceptom svjetlosnog čunja u Specijalnoj teoriji relativnosti i Einsteinovom ljubavlju prema Mozartu, u izvedbi Edine Plićanić i Ludwiga Jerkandera iz zagrebačkog Hrvatskog narodnog kazališta, pod koreografskom palicom Dinka Bogdanića. Glazbu je izabrao Mladen Tarbuk, koji je tom prigodom održao i uvodnu riječ o korelacijama dvaju genija.

Sljedeći je dan započeo predavanjima u plenarnim sjednicama, dok se popodnevni program odvijao u tri paralelne sekcije. U pauzi je predstavljen zbornik *Demokracija i etika* (urednika Pave Barišića), u kojemu su objavljeni radovi sa simpozija održanog u okviru 12. *Dana Frane Petrića*, a dan je završio svečanom simpozijском večerom uz nastup muške klape *Burin*.

U utorak popodne organiziran je obilazak grada, te vožnja brodom do uvale podno Lubenica, gdje je u pitoresknom ozračju Kruno Pranjčić na palubi broda održao inspirativno predavanje na hrvatskom i engleskom jeziku – »Erasmii Desiderii Roterodami echo & receptio in Croatia«. Po povratku, predstavljene su knjige Joaoa Magueijoa *Brže od brzine svjetlosti. Priča o znanstvenoj spekulaciji; Eksperimentalna fizika i spoznajna teorija* Tomislava Petkovića; konačno i CD-ROM *Znanost i kulturna raznolikost: Zbornik 21. međunarodnog kongresa filozofije znanosti, Mexico City 2001*. U dobrom raspoloženju druženje se nastavilo u Vili Dalmacija, sada već tradicionalnom pjesničkom večeri, kuriozitet koje je bio nastup kineskog fizičara Liu Binga koji je recitirao stihove na kineskom.

U srijedu su održana posljednja predviđena plenarna predavanja, te završna rasprava kojom je zgotovoljen simpozij »Teorija relativnosti i filozofija«. Istu večer pristigli su neki od sudionika drugog simpozija, posvećenog Frani Petriću, koji obilježava nešto specijalnija strukovna orijentacija. Predavanja tog dijela održana su u sljedeća dva dana i prezentirala su nove rakurse sagledavanja Petri-

ćeva opusa, čime se samo osnažila dalekovidnost i aktualnost njegovih uvida. Prikladnom raspravom završen je i ovaj skup.

Na kraju se može primijetiti kako su, pored važnosti obilježavanja obljetnice Einsteinovih revolucionarnih uvida, izlaganja prezentirana na ovim dvama simpozijima pružila zanimljive uvide u Einsteinov lik i djelo, te reperkusije koje su iz njegovih postavki izravno ili neizravno proistekle. Također, tematika se Petrićeva stvaralaštva pokazala i dalje inspirativnom, te je ukazala na nužan multidisciplinarni pristup ovom velikanu hrvatske znanstvene i filozofske baštine.

Goran Pavlič

Simpozij »Izgledi povijesnog mišljenja« – povodom osamdesete obljetnice rođenja Vanje Sutlića

Simpozij povodom osamdesete obljetnice rođenja Vanje Sutlića prizvao je, zasigurno njegovim sudionicima – nekada Sutlićevim studentima – u sjećanje, a nama mlađima barem u maštu neka druga vremena – posve nepoznata i gotovo mitska vremena kada su filozofska predavanja punila i prepunjala dvorane, kada je postojao autentični entuzijazam za mišljenje i pouzdanje u to da se povijest još uvijek zbiva i da je, štoviše, tu među nama i na nama.

Simpozij »Izgledi povijesnog mišljenja« održan je u Zagrebu 6. i 7. listopada 2005. u organizaciji časopisa *Tvrda*, Hrvatskog društva pisaca i hrvatskog centra PEN-a. Sudionici su bili iz Zagreba, Sarajeva i Ljubljane. Govorili su profesori Branko Despot, Milan Galović, Damir Barbarić, Branka Brujić, Nadežda Čačinović, Gordana Škorić, Mladen Labus, Srećko Kovač, Nikola Skledar, Žarko Paić i Dragutin Lucić-Luce. Iz Sarajeva je tu bio Samir Arnautović, a iz Ljubljane Dean Komel. Simpoziju nije mogao prisustvovati i slovenski profesor Ivan Urbančić, premda je bio najavljen, no njegov će rad, zajedno s radovima svih ostalih sudionika, biti objavljen na proljeće u posebnom broju časopisa *Tvrda*, posvećenom misli Vanje Sutlića.

Generalno se može reći da je kvaliteta radova većine izlagača bila na vrlo visokoj razini. Isto se, međutim, ne može reći i za diskusiju, koja je često skretala na sasvim spo-

redne teme, a raspored joj nažalost nije ni ostavljao dovoljno vremena da se razvije.

Prvo predavanje održao je Branko Despot, a započelo je s tezom kako povijesno mišljenje misli ono nemišljeno. Ne radi se o tome da ono misli ono još ne mišljeno u dosad mišljenom, nego da živi od *drukčije* mislivosti onog mislivog. Metafizika, koja na način identiteta i ne-protuslovlja misli bitak kao prisutnost i vrijeme kao sadašnjost – na kraju je. Bitak kao sada-prisutnost posljednja je riječ metafizike. Povijesno je, pak, mišljenje ne-metafizičko mišljenje. U nešto dužem i iznimno sadržajnom predavanju dalje se nastojalo ući u razgovor sa Sutlićevim mišljenjem kao razračunavanjem s metafizikom i traženjem povijesnog mišljenja, dakle onoga što više ne bi bilo čak niti filozofija. Predavanje je završeno spominjanjem Sutlićeva isticanja hrvatskog jezika kao iznimno pogodnog za jedan novi početak mišljenja.

Sljedeći predavač bio je Milan Galović, koji je postavio pitanje »je li povijest povijest svijeta, ili je povijest povijest svjetova?«, te je govorio o povijesti Zapada kao otvaranju mitskog, religijskog i metafizičkog svijeta. Također je postavio i pitanje o tome zašto se kod Sutlića nigdje na bitan način ne javlja Bog, kao kod Heideggera. Uslijedila je rasprava, u kojoj je između ostalog Galović postavio Despotu pitanje o tome na koju upitnost cilja naslov njegovog predavanja *Povijesno mišljenje?*, a ovaj je odgovorio da je u naslovu sadržana dvostruka upitnost: ima li filozofija u bitnome smislu išta s poviješću i je li filozofija uopće u bitnome smislu mišljenje? Despot je također upozorio na to da se riječ povijest kod Sutlića nipošto ne smije izjednačavati s »Geschichte«. Povijest znači ono *po vijesti* – po vijesti biti, po vijesti misliti, po vijesti živjeti.

Treći je predavač bio Damir Barbarić. Svoje predavanje *U intermezzu svjetova* započeo je s time kako čovjek nije »nešto« što ima neku bit, nego se ova stalno rađa u odnosu i iz odnosa. Čovjek jest samo u odnosu i po odnosu, i to spram bića, a ovo je u stalnom pojavljivanju i skrivanju, dolaženju i odlaganju. Za to im je potrebna čistina, poprište, igrište. Biće je također samo po odnosu i u odnosu, i to spram bitka. Upućujući se na samu čistinu, čovjek se upućuje na sam bitak. No, i bitak jest samo u odnosu i po odnosu. Povijest, pak, nije drugo doli zbivanje odnosa bitka i bića – povijest jest odnos. Sam taj odnos, sklop, ni u kom smislu nije nešto postojeće, već »jest« samo tako da se događa. On je zgoda. Povijest je stoga zgoda iskršavanja bića u svakoputnu epohalnu konstelaciju –

svijet. Ono što »skriviljuje« iskršavanje sklopa bitka, biti čovjeka i bića jest ono Ništa – najdublja, sveomogućujuća moć. Sutlić kaže: »Van kruga ovog svijeta kruži Ništa, no ono je i u srži ovog svijeta. Ono se obnavlja, čime svagda prijeto uništiti strukturu ovog svijeta.« Iskušavamo ga kao vrijeme i kao slobodu. Ništa se skriva u slobodnom vremenu. Najveći je zadatak misli da misli povijesnu individuaciju u njezinu iskonu. Takva je misao kao jedna s poviješću – povijesnotvorna. Dok bitak bića kao rad to Ništa želi pripitomiti i čini iz njega pokretač svog spiralnog kretanja, povijesno mišljenje želi se naseliti u samo središte moći, tamo gdje je ona nemoćna. Od tamo ono prima vijest i izvješćuje o njoj. Ono sa skromnošću prima i jednostavno kazuje, omogućujući tako da iz intermezza svjetova ponovno iskršne svjetski sklop. U raspravi koja je uslijedila bilo je riječi o dvostrukom karakteru onog Ništa, kao u sebe uvlačećeg, gutajućeg, anihilirajućeg, ali i moćnog, bogatog, darujućeg i radajućeg Ništa.

Uslijedilo je predavanje Deana Komela iz Ljubljane, na temu *Sutlićevo razumijevanje biti i suvremenosti*. Branka Brujić govorila je o »bliskosti i uzdržanosti« Sutlića spram Heideggera, o radu kao bitku i povijesti kao radu, te o upitnosti mogućnosti susretanja stvari kao darova Neba i Zemlje u tehničkom svijetu. Samir Arnautović iz Sarajeva istaknuo je kako je dolazak na simpozij smatrao svojom dužnošću zbog zasluga Vanje Sutlića pri osnivanju odsjeka za filozofiju u njegovu gradu.

Prvi dan simpozija zaključila su tri predavanja o Sutlićevu »mišljenju umjetnosti«. Nadežda Čaćinović imala je predavanje *Umjetnost kao proizvod: Sutlićeva kritika kulturnog sektora danas*; Gordana Škorić govorila je o umjetnosti i suvremenosti, a Mladen Labus naslovio je svoj rad *Filozofija – pjesništvo – svijet Vanje Sutlića*. Uslijedila je promocija knjiga i časopisa izdanih u Ljubljani u zbirci Aut i zbirci Phainomena.

Drugi dan simpozija otvorio je Srećko Kovač predavanjem o ozbiljenju filozofije u svijetu rada, čime zbilja poprima znanstveni oblik. Povijest je znanstvena povijest, a njezina je bit praksa rada. U današnjem svijetu filozofija još samo životari. Njoj nedostaje zbilja, što je indeks otuđenosti čitavog povijesnog sklopa. Filozofija prije ozbiljenja stoji u rasporaku sa zbiljom, a kao ozbiljena ona je nihilistična (svijet rada). To je ono što nagoni Sutlića na traženje jednog drugog mišljenja, povijesnog mišljenja.

Sljedeći predavač, Nikola Skledar, održao je izlaganje o Sutlićevoj interpretaciji Marxa,

pri čemu se prvenstveno orijentirao na njegov tekst *Rad i Bog*. Žarko Paić govorio je o pitanju naroda i kraju povijesti, te je istaknuo da je Hegelova misao o kraju povijesti rezultat metafizike kao onto-teologije. Izvorna za-gonetka naroda, po Sutliću, za metafiziku je nerješiva. Ukoliko je egzistencija čovjeka svagda moja, onda je ona svagda egzistencija naroda. Simpozij je završio zanimljivim predavanjem Dragutina Lučića-Lucea *Strah i dosada*, u kojem je bilo riječi o ova dva ugo-daja kao onima koji mogu tjerati k filozofiji. Za trajanja simpozija prisutni su se dogo-vorili i oko pokretanja inicijative za objavljivanje sabranih djela Vanje Sutlića, uz koja bi se objavili i zvučni zapisi njegovih predavanja snimanih tijekom deset godina. Istaknuto je da je za objavljivanje Sutlićeva djela krajnji čas, ukoliko uopće ima smisla govoriti o ikakvoj hrvatskoj kulturnoj baštini. Također, da je to obaveza spram mladih ljudi koji će se danas-sutra upustiti u filozofiju, kako bi u susretu sa Sutlićem mogli vidjeti na kojoj se *razini* zbiva istinsko mišljenje, koje nije svodivo ni na kakvo znanstveno i stručno proučavanje, raspravljanje, kritiziranje i istraživanje. Sve to skupa – rečeno je – još nije mišljenje.

Vanja Brkljač

Predstavljanje knjige *Za umjetnost, zbornika radova u čast Danku Grliću*

U knjižnici Bogdana Ogrizovića u Zagrebu, 21. listopada 2005. održana je promocija knjige *Za umjetnost. Zbornik radova u čast Danku Grliću povodom dvadeset godina od njegove smrti*, urednice Gordane Škorić. Kao što sugerira i podnaslov knjige koju je objavio FF Press, radi se o zborniku radova s istomenog međunarodnog simpozija, održanog 27. svibnja 2004. na Filozofskom fakultetu u Zagrebu.

Prvi je o zborniku govorio Milivoj Solar. On smatra da je Danko Grlić doveo hrvatsku estetiku na razinu europske, druge polovice dvadesetog stoljeća. Grlić je značajan i kvantitativno – napisao je više negoli itko tko se bavio estetikom u Hrvatskoj, i kvalitativno – bavio se problematikom koja je i danas aktu-

alna. Nadalje, Grlić je branio autonomiju umjetnosti od ideologije i kiča, a autonomiju estetike od toga da bude preskriptivna, te od opasnosti bavljenja umjetnošću koje se više bavi teorijom umjetnosti – što je smrt estetike.

Marijan Krivak govorio je o sadržaju zbornika koji se sastoji od četiri cjeline. U prvoj cjelini tekstovi su o Grliću i njegovu životu. Eva Grlić, supruga Danka Grlića, u 'Priči o Danku' piše o Grlićevoj životnoj priči i daje pregled njegove bibliografije. Slijedi tekst Ivana Kuvačića 'Što nas je držalo na okupu?', a potom Ozren Žunec piše kakav bi Grlić mogao biti danas, jer je mnogo toga nagovijestio što se danas ostvarilo. Druga cjelina, *Izazov estetike*, započinje tekstovima Milivoja Solara 'Moć i nemoć estetičkog uma', Leva Krefta 'Estetika i marksizam', te Nadežde Čačinović 'O (ne)utemeljenosti estetičkog kriterija'. Tekst Miška Šuvakovića 'Pitanja o estetici, filozofiji i teoriji umjetnosti', Krivak smatra najkorisnijim za studente estetike, jer se bavi tim trima i srodnim pojmovima. Sreten Petrović u 'Dekonstrukciji estetike' bavi se kritičkom estetikom i metaestetikom. Treća cjelina, *Izazov umjetnosti*, bavi se fenomenima umjetnosti izvan strogo disciplinarnog okvira. Tu se nalaze tekstovi Fatime Lačević 'Nietzscheova pretpitanja Grlićevih pitanja. Svijest o drami i drama svijesti', Mladena Labusa 'Izazov umjetničkog u mišljenju Danka Grlića', kao i tekst Žarka Paića 'Povratak aure u suvremenoj umjetnosti (Walter Benjamin i njegovi tumači: Danko Grlić, Boris Groys, Dieter Mersch)' – kojeg Krivak smatra vrlo zanimljivim, jer Paić uspoređuje Grlićevu analizu Benjaminova djela s nekim suvremenim analizama.

U četvrtom dijelu, *Izazov tumačenja*, tekstovi su koji su međusobno povezani Grlićevim duhom, ali su i izvorni prikazi o umjetnosti. Tu se nalaze radovi Hotimira Burgera 'Umjetnost kao simbolička forma u E. Cassirera', Aleša Erjavca 'Las meninas i Riječi i stvari', Branka Despota 'Georg Trakl', Andree Zlatar 'Identitet, jastvo, tekst', te Gordane Škorić 'Kant i suvremene teorije umjetnosti'. Krivak smatra kako je cjelina knjige mnogo više od informativnog uvida u probleme filozofije i umjetnosti. Ona na tragu Grlićeva djela evocira ono što bi fenomeni estetike i umjetnosti bili iz filozofske vizure. *Za umjetnost* bi u današnje doba trebalo značiti i *za politiku* i *za filozofiju*.

Nadežda Čačinović postavila je niz pitanja: Što danas ugrožava autonomiju umjetnosti? Može li se teorijom nešto relevantno reći o umjetničkoj proizvodnji? Kada se radi o um-

jetnosti, je li korak od pojedinačnog k općem korak u krivom smjeru? Ta su pitanja okupirala i Danka Grlića, a danas, dvadeset godina nakon njegove smrti, postoje različita grananja pozicija vezanih uz te probleme. U ovom se zborniku objavljuju kako tekstovi izravno vezani uz Grličev opus tako i oni koji su uz njega vezani po zajedničkom nastojanju.

Urednica knjige Gordana Škorić uvodno je izrazila zahvale mnogima zaslužnima za pripremu i izdavanje ovog Zbornika. Nakana simpozija, koji je bio osnova za knjigu, razgovor je o temama što su motivirale Grličevo djelo. Aktualnost Grličeva načina postavljanja pitanja u odnosu je na mjesto umjetnosti unutar kulture. Od Grlića, koji je rasvijetljavao vlastite pozicije, ali i kritizirao, te čak i u pitanje dovodio iste, može se učiti kritičko mišljenje. U ovom Zborniku osvjetljavaju se elementi u kojima je Grlić anticipirao aktualnu problematiku kojom se bave današnje diskusije. Teorijski povod ove knjige istraživanje je pretpostavki današnje teorije i diskusije o pojmovima estetike, teorije i filozofije umjetnosti. Tekstovi govore o tome da je za objašnjenje čovječnosti bitno značenje umjetnosti, a razumijevanje čovječnosti nije moguće bez razumijevanja biti epohe. Umjetnost je često bila zastava slobode, o čemu upravo i govore radovi Danka Grlića. I postmoderni stavovi vežu se uz objašnjenje pojma umjetnosti, a sadašnja istraživanja bila bi i teža da ne postoji Grličevo djelo. Zato je bavljenje Grličem trajnijeg, a ne samo prigodničarskog karaktera.

Iva Mihalić

Rasprava o knjizi Gordane

Bosanac

Utopija i inauguralni paradoks

U Klubu sveučilišnih nastavnika u Zagrebu, 24. listopada 2005. upriličena je rasprava o knjizi Gordane Bosanac *Utopija i inauguralni paradoks. Prilog filozofsko-političkoj raspravi* (KruZak, Zagreb, 2005.).

O knjizi su govorili izdavač Kruno Zakarija, autorica Gordana Bosanac, te Lino Veljak, Hrvoje Jurić i Marijan Krivak, nakon čega je uslijedila rasprava.

Kruno Zakarija naveo je da je ovdje riječ o temi od općeg zanimanja, budući da je vrijeme o kojem piše Gordana Bosanac na ovaj ili onaj način utjecalo na sve nas. Knjiga *Utopija i inauguralni paradoks* je, Zakarijinim riječima, raskrinkavanje ideologije *post festum*, svojevrsni »mrtvozornički« posao.

Autorica je na početku svojega izlaganja konstatirala kako knjiga jest obimna, ali da možda opet nije odgovorila na neka važna pitanja; također, da u njoj postoji mnogo asocijativnih polja te namjernih ponavljanja, svrha kojih je da se i pri dijagonalnom čitanju lako nađe ono što je bitno. Osvrnula se i na sudbinsko značenje neprevodivih riječi, kakva je i 'utopija', te izrazila razočaranje predrasudama o utopijama kao o nečemu što pripada povijesti socijalizma. Kao najvažnije pojmove svoje knjige Bosanac je izdvojila *utopiju* i *augura*. Inauguralizam, kao fenomen 20. stoljeća, ono je što je poništilo utopiju. Teza je Gordane Bosanac da se nikada u povijesti nijedno društvo (osim socijalizma) nije *izgrađivalo*, uspostavljalo, inauguriralo. Socijalizam nije imao čovjeka kao projekt, nego je sam bio projekt. Na tom tragu valja osvijestiti što su zapravo bili komunizam i socijalizam – inače ćemo potonuti u 'mnijenje', a filozofija je nastala i uvijek bila nasuprot onome što je mnijenje.

Lino Veljak govorio je o tome što je upitno i pogodno za kritičko preispitivanje u knjizi Gordane Bosanac. Osporio je autoričinu tezu da hegelovska Minervina sova još nije poletjela kad je u pitanju jugoslavenski samoupravni socijalizam, te socijalizam i komunizam općenito; jer, Veljakovim riječima, Minervina sova snažno je poletjela upravo s pojmom *inauguralnog paradoksa*. Knjiga ima propedeutičku vrijednost, jer je ujedno i pregled povijesti utopije. No, Veljak prigovara autorici zbog svrstavanja Frane Petrića među pisce utopija. On nije bio pisac utopije, jer kod njega nema iskoraka iz zatečenog stanja stvari, nego se u *Sretnom gradu* može naći pledoaje za dovođenje reda stvari do razine optimuma. Ukoliko se ukaže na to da iz autoričina ukazivanja na neprevodivost utopije slijedi zaključak kako je utopija upala u paradoks bića koje nikada ne može postati ono što jest, to postaje temeljnom teškoćom utopije – dospijeva se u probleme s interpretacijom nekih ontologijskih pitanja. Veljak smatra da je problem »utopičnosti utopičnog« – dogmatizam, uobraženost da se posjeduje istina, te nije važno je li ta istina utopijskog, utopičnog ili realističnog karaktera. Fenomen 'inauguralnog paradoksa', za čiji je pojam zaslužna upravo Gordana Bosanac, kombina-

cija je naredbe da se bude sretan i slobodan, te *augura*, koji si uobražava da posjeduje uvid u istinu i budućnost.

Hrvoje Jurić izrekao je nekoliko općih ocjena knjige, te postavio neka pitanja za raspravu i daljnje razmišljanje. Ono što ovu knjigu razlikuje od brojnih drugih znanstvenih knjiga kod nas jest to što je ona izvorno djelo, a ne zbirka prethodno objavljenih članaka, magistarski ili doktorski rad. Također, zanimljivo je da izlazak *Utopije i inauguralnog paradoksa* koincidira s izlaskom nekih drugih knjiga vezanih uz temu utopije, što možda svjedoči o buđenju interesa za ovu temu kod nas. U raspravi Gordane Bosanac, koju se u svakom smislu može pohvaliti, ipak nedostaje nekoliko stvari. Primjerice, razmatranje »anti-inauguralnih tendencija«, jer je, da bi se stekla prava slika o inauguralizmu, potrebno istaknuti i ono što je povijesno stajalo nasuprot tome. U tom smislu, u knjizi se premalo govori i o anarhizmu. Osim toga, odgovor na pitanje je li inauguralni paradoks sudbina utopije, kao i na pitanje o tome kako bi socijalizam danas mogao uspjeti – zahtijevao bi opširniji osvrt na anti-inauguracijske utopijske tendencije danas, čime knjiga oskudijeva. No, ovi nedostaci – točnije, moguća proširenja rasprave – ne narušavaju cjelokupni pozitivni dojam o knjizi.

Marijan Krivak istaknuo je da je autorica vratila dignitet pojmovima kao što su 'utopija', 'utopijsko' i 'utopičko', a time i filozofiji kao takovoj. Postavlja se i pitanje: *što je utopija povijesnog, za razliku od povijesne utopije?* Krivak je osvrtao na knjigu Gordane Bosanac smjestio u kontekst suvremene filozofsko-političke rasprave. Više ne postoji istinska politika, mjesto politike jest »ispražnjeno mjesto« – to je »lažna krinka totalizirajuće ekonomije«. Politika jest ono što se nadahnjuje utopijskim. Taj moment politike nedostaje u diskursu ove knjige. Utopija je danas, citirao je Krivak Močnika, doista »samoobrana duha«.

U dužoj diskusiji, u kojoj se govorilo o samoj knjizi, ali i o temama što ih ona nabacuje za promišljanje, svojim su se priložima raspravi pridružili Ivo Pačić (recenzent knjige), Branka Brujić, Jasenka Kodrnja i Alija Hodžić.

Natalija Fabić

Predstavljanje zbornika

Demokracija i etika

U Kulturno-informativnom centru u Zagrebu predstavljen je, 22. studenog 2005., zbornik Hrvatskog filozofskog društva (HFD) *Demokracija i etika*. Nastao je kao plod međunarodnog simpozija »12. dani Frane Petrića«, održanog na Cresu 2003., te sadrži 30-tak izabranih priloga. Predstavljanje je vodila Mira Matijević, a o Zborniku su govorili Ante Pažanin, Tonči Matulić i Pavo Barišić.

Recenzent knjige, Ante Pažanin istaknuo je kao ključni moment ovog Zbornika tematiziranje demokracije i etike u kontekstu suvremenih globalizacijskih gibanja sa središnjim pitanjem: da je li moguće utemeljiti demokratsko i pravedno društvo bez ethosa? Kao odgovor na to pitanje, Pažaninu je poslužila studija Pave Barišića koji na temelju stvarnih primjera iz povijesti političkog mišljenja, a osobito Montesquiea i Tocquevilla, pokazuje kako nije moguće da demokraciju ide na štetu pojedinca ili zajednice. Demokracija zahtijeva odgovorne i »zrele« državljanke, jer u protivnom i sama postaje lažnom i iskrivljenom, zaključuje Pažanin, te dodaje kako više o tome govore prilozima Henninga Ottmanna i Ante Čovića. Među člancima posvećenima globalizaciji, Pažanin je istaknuo priloge Josipa Oslića i Ivana Cifrića. Oslić promatra ne samo dobre već i loše strane globalizacije, a koje se očituju u pokušaju izgradnje »nasilnog društva«, u kojemu pojedine nacionalne države gube vlastiti identitet. Na ovakve izazove globalizacije može se odgovoriti kvalificiranim oblikom demokracije, koji se temelji na pravednosti, solidarnosti i supsidijarnosti. Cifrić će slično govoriti s idejom o »svjetskom ethosu«, koji bi omogućio svima da mogu pravedno participirati u tom globalnom sustavu. Na kraju, Pažanin je zaključio kako je potrebno građane odgojiti za razborito političko djelovanje i prosuđivanje, kako bi mogli ostvarivati svoja i poštivati prava drugih. Stoga je ovaj Zbornik preporučio kao vrlo instruktivnu, temeljitu i aktualnu lekturu iz suvremene praktične filozofije.

Idući predstavljajući, Tonči Matulić – ne želeći dublje zalaziti u analizu pojedinih studija – pokušao je naznačiti nekoliko misli vezanih uz sadržaj Zbornika i društveno-kulturološki kontekst u kojem je isti nastao. Istaknuo je novost ovog Zbornika, kako u pogledu naslova tako i u pogledu sadržaja. Njegovu osobitu vrijednost on vidi u multidisciplinarnom i interdisciplinarnom pristupu, odnosno obradi teme iz različitih vrijednosnih pozicija i

različitih znanstvenih rakursa. Matulić je uočio kako formalni aspekt teme nije onaj koji bi odlučio o donošenju vrijednosnog suda, jer tamo gdje bi se moglo očekivati ustezanje pojedinih znanstvenih rakursa u donošenju nekih krajnjih odlučnih vrijednosnih sudova, govori se o tomu kako demokraciju treba vrijednosno odrediti. Demokraciju je nazvao »krhkom biljkom«, koju je potrebno uvijek iznova »zalijevati«, »održavati«, a dobar dio radova je, prema njegovu mišljenju, istinski vrijednosni »humus« iz kojeg bi ona trebala rasti. Tvrdeći kako je demokracija već u sebi vrijednosno angažiran pojam, Matulić je naglasio kako naslov može na prvi pogled izgledati kao tautologija, ali koja to nije upravo zbog sve većeg jaza između tih dvaju pojmova. Stoga je, zaključio je on, demokraciji potreban etički temelj kako ne bi prerasla u zastranjenja, otvorena ili prekrivena, koja uzrokuju njezino ukidanje. Na kraju je poželio da se Zbornik pročita, ne samo zbog nekog pojedinačnog rada već zbog ukupnog doprinosa što u čitateljima može probuditi svijest odgovornosti za »demokraciju i demokratsko«.

Urednik Zbornika, Pavo Barišić u svom je izlaganju želio samo kratko protumačiti naslov knjige. Govorio je o procesu uvođenja demokratskog poretka u pojedina društva, te određenim negativnim pojavama što ga prate. Usporedio je antički – koji je omogućivao veću participaciju naroda u vlasti – i suvremeni oblik demokracije – koji ima većma aristokratske elemente, jer se izborima biraju najsposobniji. Stoga je, zaključio je on, modernoj demokraciji potrebno ne samo etičko utemeljenje već i etički principi provjeravanja, kao što su, primjerice, mjerenje povjerenja birača što ga uživaju oni koji su na vlasti, kao i provjera ispunjavanja obećanja danih na izborima. Barišić se zahvalio sugovornicima i svima koji su omogućili izdavanje Zbornika, a Mira Matijević zaključila je ovo predstavljanje.

Ivona Lenkert

Simpozij HFD-a **»Filozofija i pluralizam«**

U Zagrebu je, u dvorani Školske knjige, 24. i 25. studenog 2005., u organizaciji Hrvatskoga filozofskog društva, održan simpozij *Filozofija i pluralizam*. Na početku simpozija prisutnima se obratio Ivica Martinović, predsjednik HFD-a, naglasivši da se izborom teme simpozija željelo postaviti pitanje o tome kako se pluralizam može promišljati i živjeti, polazeći, u prvom redu, od prava na različito mišljenje. Pavo Barišić, pomoćnik ministra znanosti, obrazovanja i športa, u svojoj je uvodnoj riječi istaknuo Kantovo objašnjenje pluralizma: nasuprot pluralizmu nalazi se egoizam, a egoist je Kiklop kojemu je potrebno još jedno oko kako bi mogao promatrati svijet onako kako ga promatraju drugi ljudi. U demokratskom društvu, zaključio je Barišić, nije uvijek lako svjedočiti demokratsko načelo pluralizma, zbog čega je razmatranje *filozofije i pluralizma* i potrebno i izazovno.

U prvome izlaganju na skupu, pod naslovom »Pluralizam i pluriperspektivizam«, Ante Čović primijetio je da je pojam pluralizma i sam pluralističan, jer se može odnositi na različita područja. No, takav opis nije potpun, pa bitnu karakteristiku pluralizma treba tražiti na gramatičkoj razini objektnog genitiva. Pluralizam u području filozofije sastoji se od pluralizma filozofskih orijentacija ili misaonih pristupa – riječ je o institucionalnoj razini na kojoj se pluralizam odnosi na institucionalni prostor u kojem se ostvaruje mišljenje i osigurava otvorenost i neutralnost filozofskih institucija. Filozofski je pluralizam sporan na supstancijalnoj razini, na kojoj je istina krajnji cilj mišljenja. Budući da svaka filozofska pozicija pretendira na istinitost, ne treba očekivati toleranciju među različitim stajalištima. U tom se odnosu može postići interaktivnost, koja može prijeći u integrativnost, a to pak može dovesti do cjelovite istine. Samo u kontekstu takvog poimanja istine moguće je očuvati supstancijalni filozofski pluralizam – i to kao pluriperspektivizam.

U izlaganju »Hegelova fenomenologija volje i stav pluralizma«, Milenko A. Perović govorio je o pluralizmu u kontekstu Hegelove *Filozofije prava*, pri čemu je nosiva teza glasila: proces forme pluralnosti svojevrsna je fenomenologija slobodne volje, a slobodna volja rodno je mjesto svakog pluralizma.

U diskusiji nakon Čovićeve i Perovićeva izlaganja, raspravljalo se kako o Hegelu tako i o pojmovima pluralizma i pluriperspektivizma, ali i o monizmu u odnosu na istinu, o pravu

svakog mišljenja na institucionalnu egzistenciju, o pitanju metode dolaženja do istine, o tome je li moguće da, ako se polazi od činjenice da je istina jedna, filozofija kao težnja prema mudrosti zna tu istinu, te, konačno, i o potrebi snošljivosti na institucionalnoj razini i nesnošljivosti na sadržajnoj.

Milan Polić je u referatu »Odgoj i pluralizam« ustvrdio da je pluralistička zajednica trajno konfliktna. Stvaralaštvo je nužno u sukobu s postojećim, pa kultura nije moguća bez pluralizma. Kada se u odgoju poštuju sposobnosti odgajanih, u pitanju je odgoj za pluralistički način života. Uzajamno poštovanje treba razvijati na temelju drugog kao drukčijeg, koji drži do svoje i tuđe osobnosti. U pozadini se taloži netrpeljivost koja se ne može ignorirati, ali odgojne zadaće ne smiju zastati na toj prepreci.

Nataša Vulić je problematiku odgoja i obrazovanja u odnosu na pluralizam tematizirala pod naslovom »Nastava filozofije u pluralizmu i pluralizam u nastavi filozofije«. Pritom je razmatrala ne samo stalnu temu filozofsko-obrazovnih rasprava – je li nastavi filozofije primjereniji povijesni ili problemski pristup? – nego i načelna pitanja vezana uz nastavu filozofije i drugih filozofijskih predmeta u srednjim školama. Sve u svemu, u nastavi je potrebno pokazati interes za suvremena područja praktične filozofije, a budući da filozofiranje ima dijaloški karakter, potrebno je diskutirati i s učenicima, odgovoriti na sva pitanja, a ujedno im ostaviti slobodu interesa, mišljenja i njegova izricanja.

Ivan Beš u svome je referatu »Pluralizam i epistemologija« postavio pitanje: zašto na vrhuncu filozofije i znanosti dolazi do slabljenja statusa geometrije? Na temelju tvrdnje da logos predstavlja monizam istine, ali otvara pluralizam pristupa istini, Beš je razmatrao odnos fizike i filozofije, sa zaključkom kako rezultati moderne fizike još uvijek čekaju pravi odgovor filozofije.

Hrvoje Jurić svoje je izlaganje naslovio »Multi-, pluri-, inter-, trans-, u bioetici i oko nje«. Pošavši od dva pristupa definiciji bioetike – sužavanje područja (humana i medicinska bioetika, te bioetika kao grana primijenjene etike) i šire shvaćanje (susret različitih znanosti, djelatnosti i pristupa, okupljenih oko problema života shvaćenog u najširem smislu) – Jurić je naglasio potrebu prihvatanja drugog pristupa. Multi-, pluri-, inter- i trans-prefiksi su s kojima se često tvore riječi iza kojih ujedno stoji i suviše toga i ništa. Te pojmove treba precizirati i kontekstualizirati, a to se može učiniti unutar koncepcije integra-

tivne bioetike. Integrativnost označava mogućnost i sposobnost bioetike da sve različitosti okupi u jedinstveni pogled; a takva bioetika ima kapacitet za davanje orijentacijski valjanih odgovora na pitanja suvremenog čovječanstva.

Suzana Marjanić je u radu »Animalistička filozofija i filozofija prava životinja (Životinje kao izazov tumačenju svijeta i zahtjevu izmjene svijeta)«, na temelju knjige *Speciesism* Joan Dunayer, uvela razlikovanje animalističke filozofije i filozofije pravâ životinja, te ga ekstenzivno razmatrala. Tu je razliku moguće primijeniti i na hrvatsku filozofiju i animalističke studije (npr. Milan Kangrga, Nikola Visković, Hrvoje Jurić, Tonči Matulić). Ova je teza, kao i ona da su neki filozofi koje se smatra anti-specistima zapravo zastupnici »novog specizma«, izazvala zanimljivu raspravu.

Propitivanje filozofije iz još uvijek neuobičajenih perspektiva nastavio je i Miljenko Brkić u svom referatu »Može li filozofija misliti cijelog čovjeka?«. Brkić drži da je odgovor na to pitanje negiran ako se čovjeka misli samo iz logosa, jer čovjek nije samo biće koje misli nego prije svega živo biće koje ima snagu tijelom i dušom. Prema daoističkoj koncepciji, na koju se Brkić koncentrirao, postoje tri razine čovjekove snage. Spoznati kretanje energije u tijelu znači spoznati cjelinu umom i tijelom.

Mislav Kukoč je u referatu »Filozofija i kulturni pluralizam u doba globalizacije« krenuo od teze da filozofija po samom svom imenu i pojmu znači prihvaćanje pluralizma. No, povijest filozofije često nije bila obilježena tolerancijom, nego negiranjem ili polemičkim pobijanjem. Isto se događa u u suvremenom procesu globalizacije. Zapad se služi globalizacijom da bi westernizirao i monopolizirao na svjetskoj razini. Iluzija je Zapada da postoje univerzalne vrijednosti, budući da su te vrijednosti zapravo samo njegove. Takve teškoće mogu se prevladati priznavanjem različitosti bez pretenzije na stvaranje zajedničke istine. Rješenje je insistirati na trajnom pluralizmu i, u ograničenom smislu, na relativizmu.

Mura Palašek već je samim naslovom (»Mogućnost globalnog pluralizma?«) dovela u pitanje široko raspravljano temu pluralizma na globalnoj razini. Polazište razmatranja bila je konstatacija da je pluralizam društveni model u kojem supostojе različiti sistemi. Problem političkog pluralizma u biti je problem centralizirane globalne moći, pri čemu se više ne radi toliko o državi koliko o moći kapi-

tala koncentriranog na Zapadu. Iz toga proizlazi daljnji, a u ovome kontekstu i ključni problem da grupe koje dolaze iz vladajućeg liberalnog modela imaju već na početku veću moć.

Snježan Hasnaš je u izlaganju »Poznaj li filozofija pojam različitosti?« ustrvrdio da dolazi do preseljenja pojmova razlike u područje filozofske rasprave o pluralizmu. Razlika je stanje izmještenosti iz nečega što se čini sigurnim, a različitost daje ljudima mogućnost da budu kakvi jesu. Pluralizam se stoga može tumačiti samo kao proces kojim se stalno prelazi iz jednoga stanja u drugo.

Gordana Škorić pošla je od konstatacije da je pluralizam u filozofiji očita činjenica, ali da povijest zapadne filozofije ima dogmatičan tijek. Temu filozofskoga pluralizma, a u skladu s temom svoga izlaganja (»Grassi i pluralizam«), razmatrala je na primjeru života i djela znamenitog filozofa Ernesta Grassija. Za Grassija je boravak u Južnoj Americi predstavljao izazov za propitivanje europskih kategorija, jer se vlastita zbiljnost osvještava osobito u novim okolnostima. Iz tumačenja Grassijeve pozicije, oprimjerene na pitanju pluralizma, nadaje se zaključak kako treba preispitati izvorne pojmove, a pojam Europe misliti i izvan njezinih granica, jer susret s drugim ima spoznajnu funkciju.

Alen Tafra razmatrao je ono što je nazvao »*Self-service* pluralizam«. Cilj potrošačko-narcističkog *self-servicea* jest totalna kontrola društva, hedonističko oslobađanje privatne sfere koje nije samo u službi pojedinaca. Propitujući suvremeni liberalistički koncept, Tafra je zaključio kako je »holistički« pristup nužan da bi se uvidjela bit mnoštvenih manifestacija liberalnog individualizma u cjelini kulture, kao i da bi se očuvala svijest o mogućim drukčijim kulturnim izborima.

Tu je temu – dakako, na drukčiji način i s drukčijim tezama i zaključcima – razmatrala i Ankica Čakardić (»Pluralizam u ograničenom liberalnom individualizmu«). Pritom je, polazeći od (neo)liberalizma kao one političko-ekonomske doktrine koja se u praktičnom smislu iskazuje tek kao naznaka, a nerijetko i kao princip zamijenjen jednostrukim oblikom dominacije, razmatrala političke, ekonomske i kulturne elemente (neo)liberalizma, odnosno patrijarhalnog sustava suvremene liberalne države koja zaboravlja na pluralitet ideja, odabira, težnji i stilova.

Slavica Jakobović Fribec, u radu »Feminizmi 20. stoljeća i globalni feminizam«, prikazala je različitosti u shvaćanju pojma 'feminizam' i povijesnog razvoja feminiz(a)ma. U ovom

vrlo instruktivnom pregledu važno je mjesto zauzela i naša filozofkinja Blaženka Despot, koja je u suvremenom feminizmu pronalazila emancipacijski potencijal utopijskih snaga.

Drugi dan simpozija započeo je skupinom referata vrlo srodnih po tematici i pristupu.

Hajrudin Hromadžić referirao je o »Filozofiji pluralizma u svjetlu Badiouovog koncepta generičkog mnoštva«, pošavši od tvrdnje da je pluralističko mišljenje preduvjet same filozofije kao podloge za kritičko mišljenje. Badiouovsko je ishodište da je filozofija pluralizma – filozofija *mnoštva*. Badiou, vođen metafizičko-ontološkim interesima, generičko mnoštvo definira kao bitak koji je po svojoj biti mnoštvo, a u političkom smislu zadatak je insistirati na obrani prava mnoštva.

Marijan Krivak je pitanje mnoštva tematizirao govoreći »O singularnom pluralnom bitku J.-L. Nancyja«, te istaknuo da je jedno od osnovnih pitanja svake političke teorije pitanje o zajednici. Svaka pojedinačna singularnost može opstati s drugim singularnostima, u zajednici kao višem stupnju života. Nancy zastupa ontologiju koja je sve samo ne postmoderna – on zastupa etiku koja nastaje iz bitka s drugim. Nema razlike između etike i ontologije; etika izlaže ono što ontologija uspostavlja.

Bernard Harbaš se, pak, u radu »Naučiti živjeti s duhovima«, bavio Derridaovom filozofijom, i to iz njegove kasne faze, u kojoj je zamjetan intenzivan interes za etičku i političku problematiku. Prikaz Derridaove koncepcije – koja polazi od pitanja priznanja Drugog, a Drugi s kojima moramo živjeti jesu sablasti – dovelo je Harbaša i do primjera Marxa i Hamleta, koje je u kontekstu Derridaove filozofije potom razmatrao.

Darko Polšek u svom je izlaganju »Mudrost masa: pluralizam kao uvjet istinitosti u društvenim znanostima« govorio o knjizi Jamesa Surowieckog *Mudrost masa*. Osnovna bi se teza knjige mogla sažeti u jednostavnu (hipotezu): 'gomile su u pravim uvjetima pametnije od pojedinaca-stručnjaka'. Na statističkoj standardnoj krivulji dvije se krajnosti potiru, a prosjek se smatra ispravnim. Problemi o kojima gomila može zaključivati kognicijski su, koordinacijski i kooperacijski. Grupa može biti pametna ako postoji diverzitet mišljenja, kada su odluke donesene neovisno o odlukama drugih, kada postoji decentralizacija, tj. sposobnost za specijalizaciju i agregaciju, mehanizam koji privatne odluke integrira u jedinstvenu odluku.

Na osnovi stava da vlast danas ima zadaću stvarati najbolje uvjete kako bi se uopće mo-

glo ustanoviti kakav život treba voditi, Igor Pribac je u referatu »Univerzalni državljanski dohodak i vrijednosni pluralizam« izložio i problematizirao koncept univerzalnog temeljnog dohotka. UTD je zapravo prijedlog da država bezuvjetno daje svakom čovjeku određenu svotu novca u određenim vremenskim razmacima. Tako bi se postiglo izjednačavanje mogućnosti u trenutku kada osoba kreće u život. Pribac UTD smatra prijedlogom vrijednim razmatranja, prije svega zato što je nepaternalistički i dozvoljava poštivanje individualizma pojedinca, a to je već značajan prilog ozbiljenju svakovrsnog pluralizma u društvu.

Kristijan Krkač je govorio o »Utjecaju kulture na europsku poslovnu etiku«, te je ustvrdio kako vjerovanja, vrijednosti i stil života utječu i na profitnu sferu, zbog čega raznolikost kulturâ u Europi čini temu poslovne etike kompliciranom i pluralnom.

Maja Žitinski je u radu »Pluralizam i tranzicijska kultura« iznijela prividno problematičnu tezu da je i sukob oblik komunikacije. No, pomnije razlaganje pokazalo je da civilna kultura zapravo nudi pozitivan stav prema sukobima. To, pak, ne znači ujedno i agresivnost, jer je agresivnost isključivanje druge strane, dok je istinski pluralizam otvorenost prema drugima, kao i prema sukobu s drugima.

Spahija Kozlić, na temelju koncepcija neoklasice klasika europske misli, izložio je referat pod naslovom »Vrijeme i perspektive nacionalne povijesti«. Preduvjet rasprave o ovoj temi jest određenje pojmova vremena i nacionalnog. Nasuprot Heideggeru, ali i nekim drugim filozofima, danas na Zapadu vlada kult fizičkog, mjerljivog vremena, a dominira temporalno kao zadano vrijeme i kao utrka. U tom se kontekstu ono nacionalno, povijesno i nacionalna povijest ne mogu misliti na pravi način. Odnos vremena i nacionalne povijesti se, u za to primjerenom kon-

tekstu, može misliti na dva načina – nacionalno kao anakrono ili kao univerzalno.

Slobodan Sadžakov svoje je izlaganje, »Javno mnjenje i javno nasilje«, započeo mišlju da ekspanzija javnog mnjenja danas znači ekspanziju nekompetentnog suda. Javno mnjenje neutemeljen je, proizvoljan sud koji se, kao i današnja politika SAD-a, suprotstavlja pravnoj regulaciji s područja moralizma i nameće svoja normativna uvjerenja. Pristup javnom mnjenju odstupanje je od uvjerenja o javnosti kao slobodi, čime se opozivaju ključni principi građanskoga svijeta. Uzimanje u obzir drugoga trebalo bi biti neselektivno, a iznalaženje metodologije za ophodeenje s problemima iz tog sklopa – važan je daljnji zadatak.

U posljednjem referatu na simpoziju, »Politički pluralizam Hannah Arendt« Željka Senkovića, tema filozofije i pluralizma bila je oprimjerena djelom Hannah Arendt. Senković je iznio mišljenje da Arendt idealizira antiku, govori o polisu kao o idealu istinske političke zajednice, te da istovremeno zagovara i elitistički polis i augustinovski egalitarizam koji vodi u pluralizam. No, njezina je etičko-politička koncepcija, u kojoj se političko područje razdvaja od socijalnog, plodno tlo za razmatranje teme pluralizma.

Na samome kraju simpozija održana je završna rasprava, u kojoj su sumirani – i pod vidom naslovne teme raspravljani – oni problemi koji su tijekom simpozija bili stavljeni na dnevni red. Pluralizam kao stalnu temu filozofije, ali i društvenog života uopće, ovim se simpozijem, naravno, nije moglo iscrpiti. Otvorene su i mnoge nove teme o kojima će se tek raspravljati u nekoj sljedećoj prilici, ali i tada će, kao i na ovome skupu, biti potrebno promatrati probleme u širokoj perspektivi i uz pomoć interdisciplinarnog pristupa.

Natalija Fabić

Iva Mihalić